

БЎЛАЖАК МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ ТАШКИЛОТИ ТАРБИЯЧИ-ПЕДАГОГЛАРИГА ОНА (ЎЗБЕК) ТИЛИ ЎҚИТИШНИНГ ШАКЛ, МЕТОД ВА ВОСИТАЛАРИ

Муминова Муножат Юлдашевна

ЧДПУ мустақил изланувчиси

Аннотация. Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига ўзбек тилини ўқитиш талабаларнинг она тили бўйича мустаҳкам билим пойдеворига эга бўлишида муҳим аҳамият касб этади.

Мақолада олий таълим муассасаларида бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ўқитишнинг шакл, метод ва воситалари, талабаларнинг иштиёқини оширишди, тил билимларини муваффақиятли эгаллаши учун керакли техникалар таклиф этилган.

Калит сўзлар. Билим, нутқ, метод, узлуксизлик, маданият, ёндашув, ресурс, дарс, умумлаштириш, тизимлаштириш.

Бугунги кунда жамият ҳаётининг турли соҳаларида аниқ мақсадга йўналтирилган изчил ислохотлар олиб борилиши натижасида қарийб унутилишга келиб қолган маданий қадриятларимиз, хусусан, она тилимизни ривожлантиришга бўлган эътибор кучайди. Бунинг натижаси сифатида тилшунослигимизда терминлар ва соҳалар лексикаси ўрганилди, маълум даражада тартибга солинди; эски ўзбек тили, ҳозирги ўзбек адабий тили ҳамда шевалари лексикасининг турли соҳаларига оид бир қатор тадқиқотлар бажарилди. Шу билан бир қаторда, бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ўқитишнинг шакл, метод ва воситаларини твкомиллаштириш ҳам муҳим лингвистик муаммолардан биридир.

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига ўзбек тилини ўқитиш талабаларнинг она тили бўйича мустаҳкам билим пойдеворига эга бўлишида муҳим аҳамият касб этади. Олий таълим муассасаларида ўзбек тилини ўқитишга оид ишларда, жумладан, талабаларнинг умумий касбий нутқи устида ишлаш методларининг айрим жиҳатлари, шунингдек ўзбек тилини ўқитишда таълим босқичлари орасидаги узлуксизликни таъминлаш масалалари ёритиб берилган.

Ўзбек тилини турли таълим босқичларида ўқитиш муаммолари А.Маматов [3], К.Бозорбоев [2]лар томонидан ўрганилган. Бу тадқиқотларнинг аксарияти талабаларга айрим грамматик категориялар, конструкцияларни ўргатиш,

уларнинг нутқини сўз туркумлари ва сўз шакллари билан бойитишга бағишланган.

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ўқитишнинг шакл, метод ва воситалари турли дидактик материаллардан фойдаланишни ўз ичига олади. Курснинг амалий қисмида талабаларда мулоқот кўникмаларини ривожлантириш, нутқ маданиятини ошириш, шунингдек, талабаларнинг интеллектуал ва ижодий қобилиятларини ривожлантиришга ҳисса қўшадиган лойиҳа ва тадқиқот ишларига алоҳида эътибор қаратилади. Ўқув режасига кўра она тилини ўрганиш ва ўзбек тилида адабий ўқиш учун орқали таълимнинг тарбиявий мақсадларига эришиш мумкин. Таълим салоҳияти ҳар қандай таълим фанида мавжуд. Ҳақиқий, пухта ўйланган, аниқ режалаштирилган дарс ҳар доим тарбия беради: унинг мазмуни орқали ўқитувчининг хатти-ҳаракати, талабалар меҳнатини ташкил этиш, уларнинг бири-бири билан ва ўқитувчи билан алоқаси мустаҳкамланади. Таълим яхлит ва узлуксиз жараёндир.

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ҳар бир авлод тарбияси учун муҳим бўлиб, ҳозирда алоҳида аҳамиятга эга. Замонавий дунёмизда она тилларини ўргатиш жуда муҳим аҳамият касб этмоқда. Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ўқитиш қуйидагиларни таъминлайди:

- она тили ва адабиётига маданият посбони сифатидаги кадриятга асосланган муносабатни тарбиялаш, ўз халқини маданий ва лингвистик соҳага киритиш;

- ўз халқининг адабий мероси билан танишиш;

- ўз халқининг ютуқлари ва анъаналарига дахлдорликни, авлодларнинг тарихий давомийлигини англаш, халқ маданиятини сақлаш учун масъулиятни шакллантириш;

- она тилининг тизим ва ривожланаётган ҳодиса сифатида, унинг даражалари ва бирликлари, фаолият кўрсатиш қонуниятлари тўғрисида билимларни эгаллаш, тилшуносликнинг асосий тушунчаларини ўзлаштириш, турли функционал семантик тил бирликлари ва матнларига нисбатан аналитик кўникмаларни ривожлантириш.

Ўз она тилини ўрганиш орқали талабалар ўз она юртининг тарихини кўпроқ ўрганадилар, халқ маданияти билан танишадилар, бу ўқитувчилар ўз ишларида фаол қўллайдиган турли хил ўқитиш методлари, шакл ва воситаларига ёрдам беради.

Она тилини ўқитиш сифатини ошириш учун қуйидаги метод ва шаклларидан фойдаланиш мумкин:

1. Фаол ноанъанавий дарс шакллари.

Она тилини муваффақиятли ўзлаштиришга ёрдам берадиган самарали усуллардан бири бу фаол ноанъанавий дарс шаклларидир. Бундай дарсларга қуйидагилар киради: конференция дарси, матбуот анжумани, муҳокама, ток-шоу, телеконференция дарси, диалог, экскурсия, сиртки дарс, ўқиш конференцияси, касбни ҳимоя қилиш дарси, ролли ўйин ва бошқалар.

2. Янги педагогик технологиялардан фойдаланиш таълим сифатини ошириш, таълимни индивидуаллаштириш ва ижтимоийлаштириш омили сифатида.

Инновацион педагогик технологиялардан фойдаланиш дарс самарадорлиги ва сифатини сезиларли даражада оширади.

Интерфаол доска - такдимотлар, электрон дарсликлар, видеороликлардан фойдаланиш талабаларнинг иштиёқини сезиларли даражада оширади, тил билимларини муваффақиятли эгаллашга таъсир қилади ва пировардида талабаларнинг билим даражасини оширади.

3. Талабани дарсдан ташқари ишлар жараёнига жалб қилиш.

Дарсдан ташқари ишларга жиддий эътибор қаратиб, унинг ижобий натижаларига ишонишга ҳақлимиз. Талабаларда она тилини ўрганишга қизиқиш кучли бўлади. Дарсдан ташқари машғулотлар талабаларнинг амалий нутқ малакаларини оширишга, дунёқарашини кенгайтиришга, ижодий қобилиятларини ривожлантиришга ва ҳоказоларга ёрдам беради.

4. АКТдан фойдаланиш.

АКТдан фойдаланиш ўқитувчидан иш шакллари ва усулларини қайта кўриб чиқишни талаб қилади.

Янги мультимедиа технологиялари илғор услубий техника билан қўллаб-қувватланса, она тилини ўқитишда юқори самара бериши аниқ. Ҳозирги вақтда энг юқори даражадаги техник восита бўлган ўқув жараёнида компьютердан фойдаланиш нафақат ўқитувчи ишининг техник жиҳозларини ўзгартириш, балки унинг ролини янгилаш, унинг педагогик қарашлари ва ёндашувларининг тузилиши, билим ва тажрибасини янги воситалар билан узатишга тайёрлиги бўйича бутун дунё бўйлаб ўзгаришидир. Бу янги шароитларда ўз касбий фаолиятини амалга оширишга тайёрлик ҳисобланади.

5. Интернет ресурсларидан фойдаланиш.

Бугунги кунда она тили ўқитувчиси она тилини ўз она тилида сўзлашувчилар маданияти билан уйғунликда ўзлаштиришни таъминлайдиган, шунингдек, ўқитувчи меҳнатини сезиларли даражада осонлаштирадиган кўплаб интернет ресурсларида яхши навигация қила олиши керак. Бу ўқитиш самарадорлигини ошириш, ўқитиш сифатини оширишга ёрдам беради.

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ўқитишда “Мияни ўргатиш” ўйинидан фойдаланиш мумкин. Ўқитувчи

битта сўзни таклиф қилади, масалан, “Ўзбекистон” сўзи. Талабалар эса маълум вақт давомида берилган сўздан ҳар хил сўз ясашлари керак. Шундан сўнг Ўзбекистон Республикаси ҳақида суҳбат ўтказилади.

Талабалар нафақат ўқиш ва ёзишни, балки она тилини қадрлашни, севишни ва ҳурмат қилишни ҳам ўрганадилар. Бу ҳар қандай мазмунли материални ҳаётга яқинлаштириш имкониятини топишга ёрдам беради.

Йўқолган ҳарфлар билан вазифалар. Ўқитувчи картани кўрсатади, талабалар эса йўқолган ҳарфларни тезда доскаларга ёзадилар. Бундай топшириқлар барча талабаларни жалб қилиш ва ўрганилган материалнинг катта қисмини такрорлаш имконини беради. Танланган ўйинлар талабаларнинг ақл-заковатини, эътиборини, тўғри ечимни тезда топа олиш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради ва жамоада ишлаш ҳиссини тарбиялайди. Тилга бўлган муҳаббатни фақат фанга бўлган муҳаббат орқали тарбиялаш мумкин, бу материал ўқитувчига буни қисқа вақт ичида бажаришга ёрдам беради.

Ёрдамчи папкалар. Талабалар дарс учун материал тўплаш ва такдимотлар тайёрлашни жуда яхши кўрадилар. Бунинг учун компьютер катта ёрдам беради. Баъзан такдимот бошлангандан кейин энг қизиқарли жойда тўхтаб, мавзу бўйича керакли материални кейинги дарсга тайёрлашни сўраш мумкин. Гуруҳ бўлиб талаба нутқининг тўғрилигини исботлаб, материални кўриб чиқишни давом эттиради.

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ва адабиётини ўқитиш уларни ахлоқий тарбиялашнинг муҳим манбаларидан биридир. Талабалари адабий асарларни ўқиш орқали одамларнинг хулқ-атвори, ниятлари, хатти-ҳаракатларини тушунишга, эзгулик гўзаллигини ҳис қилишга, хунук ва ёмонликни қоралашга ўрганадилар.

Форматив баҳолаш технологияси “Тўғри - нотўғри баёнотлар” ёки “Розиман - рози эмасман” техникасини жорий қилади. Ҳар бир дарсни ўтиш мумкин, беҳуда вақт кетмайди, иш унумдорлиги юқори, талабаларнинг ишлашга қизиқиши, дарсдаги фаоллигини баҳолаш мумкин бўлади.

“Скаутлар” ўйини. Ушбу тарбиявий мулоқот услубида мактов кўринишидаги мукофотлар биринчи ўринда туради. Талабанинг энг кичик ютуқларини пайқаш ва бунинг учун уни мукофотлаш муҳимдир. Муваффақият узок вақтдан бери ўрганиш учун энг муҳим рағбат деб ҳисобланади. Талабалар мактовни ва ўрнатилган бўлишни яхши кўрадилар. Бундай дақиқаларда талаба энергия портлашини бошдан кечиради. Мактовга интилишдан келиб чиқадиган фаолият асарнинг ўзига ҳақиқий қизиқишга айланади. Ҳар қандай ўқув материалида қийин ва осон, муҳим ва камроқ муҳим, қизиқарли ва ёқимсиз нарсаларни топиш мумкин. Заиф талабаларга бошлаш учун осон нарсалар таклиф қилинади. Талаба

муваффақият қувончини билсин, ўз кучига ишонсин. Муваффақиятли вазият ўрганишга ижобий муносабатни шакллантиришнинг самарали воситасидир.

Дарсни умумлаштириш учун “Рефлексив экран” техникасидан фойдаланилади, унда нимани ўргангани ва қандай ишлагани муҳокама қилинади, яъни ҳар бир киши дарс бошида қўйилган мақсадларга эришишга қўшган ҳиссасини, фаоллигини, дарс самарадорлигини баҳолайди.

Талабалар доскадаги акс эттирувчи экрандан иборанинг бошини танлаб, битта жумлада гапирадилар:

Бугун билиб олдим...

Мен ... билишни хоҳлардим...

Менга қийин эди...

Мен ўргандим ...

Мен қила оламан...

“Светофор” техникаси. Талабалар карталар билан сигнал беришади: яшил - бу каби нарсалар кўпроқ, ибратли; сариқ - менга ёқди, лекин ҳамма нарса қизик эмас; қизил - менга ёқмади, зерикарли эди.

“Алоқа учкуни”. Талабалар айланада рамзий юракни узатадилар ва айтадилар:

-Бугун хурсанд бўлдим...

-Бугун хафа бўлдим...

“Ҳозирги”. Талаба зарур деб билганларга турли рангдаги медаллар (гуллар) беради. Масалан, яшил ранг дарсдаги энг ақлли, энг самарали одам учун; пушти - энг мулойим, одобли, суҳбатлашиш ёқимли. Энг катта гулдастани ким олди? Нима деб ўйлайсиз?

Шунга ўхшаш техника нафақат рефлексли кўникмаларни, балки коммуникатив қобилиятларни ҳам ривожлантиради.

“Гулдаста” техникаси. Ҳар бир талабанинг столида турли рангдаги учта гул бор. Ўқитувчи талабаларга тушунтиради: “Сиз мулоқотда энг мулойим одамга (бугун сиз раҳмат айтмоқчи бўлган) кўк гул берасиз; яшил - энг мос, мослашувчан; бинафша ранг - сизнинг нуқтаи назарингиздан энг камтарин. Кейин бир хил саволлар берилади.

“Мақтов”. Ушбу услуб дарсни ижобий нотада муваффақиятли якунлаш имконини беради: илтифот-мақтов; ишбилармонлик фазилатларида илтифот; ҳис-туйғуларда илтифот.

Умуман олганда, таълим тизимини амалга ошириш ота-оналар, талабалар ва ўқитувчиларнинг шахсий ривожланишдаги манфаатларини максимал даражада яқинлашишига ёрдам беради.

Шундай қилиб, она тилларини ўрганиш муваффақиятли шахс ва бир-бири билан тинчлик ва ҳамжиҳатликда яшашга қодир жамиятни тарбиялаш ва тарбиялашнинг ажралмас ва зарур қисмидир.

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ўқитишда нутқни ривожлантириш бўйича машғулотлар дидактик талабларга жавоб бериши, умумий дидактикага асосланиши ва таълим дастурининг бошқа бўлимларидаги дарсларда қўлланилиши керак. Ушбу талаблар қуйидагиларни ўз ичига олади:

1. Дарсга олдиндан пухта тайёргарлик кўриш. Аввало, унинг вазифалари, мазмуни ва бошқа фанлар тизимидаги ўрни, бошқа фаолият билан боғлиқлиги, ўқитиш услублари ва усуллари аниқлаш муҳим аҳамиятга эга. Шунингдек, дарснинг тузилиши ва боришини ўйлаб кўриш, тегишли кўргазмали ва адабий материал тайёрлаш керак.

2. Дарс материалининг талабаларнинг ақлий ва нутқ ривожланишининг ёшга боғлиқ имкониятларига мувофиқлиги. Талабаларнинг таълимий нутқ фаолияти етарли даражада қийинчилик даражасида ташкил этилиши керак. Тренинг ривожланиш характериға эға бўлиши керак. Баъзан талабаларнинг мўлжалланган материални идрок этишини аниқлаш қийин бўлиши мумкин. Талабаларнинг хатти-ҳаракати ўқитувчига уларнинг хатти-ҳаракатлари ва реакцияларини ҳисобға олган ҳолда олдиндан режалоштирилган режани қандай ўзгартириш кераклигини айтади [1].

3. Дарснинг тарбиявий хусусияти (тарбиявий тайёргарлик принципи). Машғулотлар давомида ақлий, ахлоқий ва эстетик тарбия масалалари комплекси ҳал қилинади.

Тарбиявий таъсир нутқ фаолиятининг мазмуни ва унинг лингвистик дизайни, шунингдек, дарсни тўғри ташкил этиш ва ўтказиш методикаси билан амалға оширилади. Дарслар тарқоқ маълумотни эмас, балки маълум бир билим тизимини берадиганлиги сабабли, талабаларда аста-секин тилға ва уни ўзлаштиришға онгли муносабат элементлари ривожланади. Нутқни ривожлантириш жараёнида, юқорида айтиб ўтилганидек, барча ақлий жараёнлар яхшиланади.

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили ўқитиш талабаларнинг эстетик тарбиясига катта таъсир кўрсатиши мумкин. Ўқитувчи эстетик тарбияни нафақат талабаларни ташқи дунё объектлари билан таништириш ва тегишли муҳитни яратиш орқали, балки биринчи навбатда тилнинг ўзи - унинг образли тузилиши, мусиқийлиги, бадий ифодаси орқали амалға оширади.

4. Дарсларнинг эмоционал табиати. Талабаларда билимларни ўзлаштириш, кўникма ва малакаларни ўзлаштириш қобилиятини мажбурлаш орқали

ривожлантириб бўлмайди. Уларнинг фаолиятга бўлган қизиқиши катта аҳамиятга эга бўлиб, у ўйин-кулги, ўйин техникаси, материалнинг тасвири ва ранг-баранглиги орқали қўллаб-қувватланади ва ривожланади. Дарсдаги ҳиссий кайфият, шунингдек, ўқитувчи ва талабалар ўртасидаги ишончли муносабатлар, талабаларда психологик қулайлик билан таъминланади.

5. Дарснинг тузилиши аниқ бўлиши керак. Одатда уч қисмдан иборат - кириш, асосий ва якуний. Кириш қисмида ўтмиш тажрибаси билан алоқалар ўрнатилади, дарснинг мақсади айтилади ва келгуси фаолият учун тегишли мотивлар яратилади. Асосий қисмда дарснинг асосий вазифалари ҳал қилинади, ўқитишнинг турли усуллари қўлланилади, талабаларнинг фаол нутқ фаолияти учун шароит яратилади. Якуний қисм қисқа ва ҳиссий бўлиши керак. Унинг мақсади дарсда олинган билимларни мустаҳкамлаш ва умумлаштиришдир. Бу ерда бадий ифода, мусиқа тинглаш, қўшиқлар куйлаш, очик ўйинлар ва бошқалар қўлланилади.

6. Талабаларга индивидуал ёндашув билан ўрганишнинг коллектив табиатининг оптимал комбинацияси. Индивидуал ёндашув, айниқса нутқи ёмон ривожланган, шунингдек, мулоқотда бўлмаган талабалар учун керак.

7. Дарсларни тўғри ташкил этиш. Дарсни ташкил этиш бошқа дарслар учун барча гигиеник ва эстетик талабларга жавоб бериши керак (ёруғлик, ҳавонинг тозалиги, мебеллар баландлиги бўйича, намоиш ва тарқатма кўргазмали материалнинг жойлашиши; хонанинг эстетикаси, ёрдамчи воситалар). Талабалар ўқитувчининг нутқ намуналарини ва бир-бирининг нутқини тўғри эшитишлари учун сукунатни таъминлаш муҳимдир.

Талабалар бир-бирининг юзларини кўрадиган ва ўқитувчига яқин масофада бўлган ишончли мулоқот муҳитини яратишга ҳисса қўшадиган ҳолда дарсни ташкил қилишнинг қулай шакллари тавсия этилади (психология оғзаки мулоқотнинг самарадорлиги учун ушбу омилларнинг муҳимлигини таъкидлайди).

8. Дарс натижаларини ҳисобга олиш ўқув жараёнини, талабаларнинг дастурини ўзлаштиришини кузатишга ёрдам беради, фикр-мулоҳазаларни беради ва кейинги дарсларда ҳам, бошқа фаолият турларида ҳам талабалар билан кейинги ишлаш йўллари белгилашга имкон беради.

9. Дарсни нутқни ривожлантириш бўйича кейинги ишлар билан боғлаш. Кучли кўникма ва қобилиятларни ривожлантириш учун материални бошқа дарсларда, ўйинларда, ишда ва кундалик мулоқотда мустаҳкамлаш ва такрорлаш керак [1].

Бўлажак мактабгача таълим ташкилоти тарбиячи-педагогларига она (ўзбек) тили тарбиявий ишлар комплексини ҳал қилишнинг энг муҳим тамойилларидан биридир. Фақат ўқув жараёнини тўғри режалаштириш билан талабанинг

шахсиятини ҳар томонлама ривожлантириш дастури муваффақиятли амалга оширилиши мумкин.

Ҳозирги вақтда дарсларни такомиллаштириш турли жиҳатларда давом этмокда: ўқитиш мазмуни кенгаймоқда ва мураккаблашмокда, турли хил фаолият турларини интеграциялаш шакллари изланмокда, ўйин жараёнини ўқув жараёнига киритиш усуллари ва янги (ноанъанавий) дарсларни ташкил этиш шакллари изланмокда. Талабаларнинг бутун гуруҳи билан фронтал дарслардан кичик гуруҳларга ўтишни тобора кўпроқ кузатиш мумкин. Ушбу тенденция талабаларга индивидуал ёндашиш, уларнинг билим ва амалий кўникмаларни эгаллашдаги ютуқлари хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таълим сифатини таъминлайди.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

1. Алексеева, М.М. Методика развития речи и обучения родному языку дошкольников / М.М. Алексеева, В.И. Яшина. - 3-е изд. - М.: Академия, 2000. - 412 с.
2. Бозорбоев К. Ўзбек сўзлашув нутқи фразеологизмлари: Филол.фан.номз.дисс...автореф. Самарқанд,2000. – Б.52.
3. Маматов А. Ўзбек тили фразеологизмларининг шаклланиши масалалари: Филол. фан. д-ри. дис. ... автореф. – Т., 2000. -Б.56.